Islam and Health Journal
Babol University of Medical Sciences

دانشگاه علوم پزشکی بابل، نشریه اسلام و سلامت
دوره پنجم، شماره دوم، پاییز و زمستان ۹۹، صفحه: ۱۱۳-۱۰۶

Original Article

اعتبارسنجی سندی- رجالی احادیث پزشکی عیون اخبار الرضا (ع)

دریافت مقاله: ۹۹/۸/۱۲ پذیرش مقاله: ۱۴۰۰/۱/۲۸

سید عبدالله اصفهانی (PhD)[1*]
پروانه فلاحیان (MA student)[2]
فرحناز محمدی (MA student)[2]

۱. دانشکده علوم قرآنی آمل، دانشگاه علوم و معارف قرآن کریم، آمل، ایران.

*نویسنده مسئول: سید عبدالله اصفهانی
آمل، دانشگاه علوم و معارف قرآن کریم، دانشکده علوم قرآنی آمل.
Email:
esfahaniquran@gmail.com

چکیده

سابقه و هدف: عیون اخبار الرضا (ع) میراث گران‌سنگی است که همواره از سوی مسلمانان و عالمان به چشم تکریم نگریسته شده؛ چنان‌چه اعتبار علمی و رجالی، ویژگی‌های مثبت حدیث‌نگاری و کاربست ۳۳ منبع حدیث مشهور، این تالیف را از شاخصه‌های ویژه‌ای بهرمند نموده است. پژوهش حاضر به هدف اعتبارسنجی سندی-رجالی روایات پزشکی این کتاب، به عنوان یکی از شیوه‌های فهم و نقد احادیث طبی انجام شده است.

مواد و روش‌ها: پرسش اساسی مقاله حاضر که به روش توصیفی و تحلیلی و نقلی نگارش یافته است، ارزیابی اعتبار سندی-رجالی روایات پزشکی کتاب فوق و دستیابی به درصد اعتبار آن‌ها، به عنوان یکی از شیوه‌های فهم و نقد احادیث پزشکی است. در این پژوهش با روش نقلی، توصیفی، تحلیلی و آماری و با استفاده از نرم‌افزار «درایه النور» به گردآوری اطلاعات در خصوص اعتبارسنجی روایات پزشکی عیون اخبار الرضا (ع) پرداخته شده است.

یافته‌ها: دستاورد نوآورانه مقاله حاضر، کشف ۵۳ حدیث پزشکی ذیل باب ۲۸ جلد اول و باب‌های ۳۱ و ۳۳ جلد دوم و دست‌یابی به ۳۹ حدیث «مسند و معتبر» یعنی ۷۳/۵۸ درصد روایات پزشکی، ۶ حدیث «مسند و صحیح» یعنی ۱۱/۳۲ درصد و ۸ حدیث «مسند و ضعیف» یعنی ۱۵/۰۹ درصد روایات این باب در این باب و استخراج ۳۵۴ راوی موثق یعنی ۷۱/۶۵ درصد راویان؛ ۱۳ راوی ضعیف یعنی ۲/۶۳ درصد و ۱۲۷ راوی مجهول الحال و توصیف نشده یعنی ۲۵/۷۰ درصد روات در سلسله راویان احادیث پزشکی این کتاب است.

نتیجه‌گیری: روایات پزشکی عیون از قوت سندی- رجالی بیش از دو سوم روایات و راویان برخوردارند. ضعف سندی- رجالی کمتر از یک سوم روایات و راویان حوزه پزشکی عیون قابل انکار نیست هرچند علت تامه ضعف صدوری و مفاداً احادیث فوق محسوب نمی‌شود.

واژگان کلیدی: اعتبارسنجی، سند و رجال، احادیث پزشکی عیون اخبار الرضا (ع)

مقدمه

میراث گران‌سنگ سنت و سیره معصومان (ع) همواره از سوی مسلمانان و عالمان اسلامی به چشم تکریم نگریسته شده است؛ لیکن مطرح شدن مباحث علمی مربوط به ماهیت علوم تجربی و رابطه آن با آموزه‌های برخاسته از متون دینی، گرایش گسترده جوامع پیشرفته و مسلمان به سوی طبّ سنتی، باور مسلمانان به خطاناپذیری آموزه‌های قرآن و روایات معتبر، موجب «بازگرایشی» ویژه‌ای به سوی آموزه‌های بهداشت و سلامت قرآن و روایات و سیره معصومان (ع) شده است. کنکاش از فرآیند فهم عالمانه روایات پزشکی و بررسی مسأله استناد و وثوق سندی- رجالی این روایات، به ویژه با توجه به توسعه علوم تجربی و دستاوردهای گسترده دانش پزشکی مدرن، محتاج نظام‌سازی خاص و روش‌شناسی معتبر فهم و نقد روایات پزشکی است؛ به‌گونه‌ای که موجب تمایز علم از غیر علم و شبه علم گردد. ترسیم روش‌شناسی فهم و نقد حدیث، از اساسی‌ترین چالش‌های روایات پزشکی شمرده می‌شود. در گذشته، طراحی دو علم رجال و درایه از سوی عالمان مسلمان و به هدف «شناخت احوال راویان حدیث از حیث احراز شرایط جواز یا عدم جواز قبول گفتارشان؛ مانند صداقت، عدالت، فسق و ...» (۱) و «کیفیت نقل حدیث از سوی راویان، به لحاظ اتصال و انفصال زنجیره ناقلان حدیث و یا داشتن سند، ارسال سند و مانند آن» (۲) تلاشی در راستای دست‌یابی به روایات معتبر بوده است.

لازم به یادآوری است: ممکن است از راه سند حدیث (به طور مستقل) و یا به کمک قراین دیگر (جداگانه و یا توام با کمک گرفتن از سند حدیث) از صادر شدن یک روایت از معصوم (ع)، اطمینان حاصل شود. در مقابل اگر از صحت سندی یک حدیث، به کمک شناسایی راویان و اتصال سند، اطمینان بیابیم، گفته می‌شود «وثوق سندی» به آن تحصیل شده است. نسبت بین «وثوق صدوری» و «وثوق سندی» حدیث، عموم و خصوص من وجه است؛ یعنی ممکن است گاهی از صحت سندی روایتی مطمئن باشیم؛ لیکن به دلیل این‌که به عنوان مثال، قطع داریم که به خاطر مخالفت حدیث با قرآن و سنت معتبر ـ چنین حدیثی نمی‌تواند از معصوم (ع) صادر شود، «وثوق صدوری» حاصل نشود. از سویی دیگر، گاهی «وثوق صدوری» حاصل است؛ ولی سند روایت، قابل پذیرش نیست. در نهایت، در موارد متعددی نیز، هم «وثوق سندی» و هم «وثوق صدوری» وجود دارد. نتیجه آن‌که: وثوق سندی، «قرینه» ای برای دست‌یابی به «وثوق صدوری» است و با تحصیل آن، به بهره‌گیری عملی از روایت، نزدیک‌تر می‌شویم؛ هرچند «وثوق

[Downloaded from iahj.ir on 2026-09-05]

سندی» علّیت تامّه ندارد؛ یعنی چه بسا از راه صحت سندی حدیث، نتوان صحّت و سُقم مفاد آن را تشخیص داد.

از طرفی دیگر، اعتبار علمی- رجالی کتب حدیثی، اعتبار مآخذ و منابعی که در نگارش آن به کار رفته است، محدوده زمانی نگارش کتب حدیثی، و... همگی، درجات و مراتب متفاوتی از اعتبار را برای حدیث ـ و از آن جمله روایات پزشکی ـ در پی دارد. به عنوان نمونه: اعتبار منابع حدیثی اصیل که جزو اولین کتب روایی شیعه است و در عصر معصومان (ع) و یا نزدیک به آن دوران نگاشته شده است، طبعا از منابع حدیثی متأخر، بیشتر است. این تفاوت درجه اعتبار حتی در میان کتاب‌های نگارش شده توسط یک نویسنده نیز مشاهده می‌شود؛ به‌طوری که اعتبار برخی از کتب یک نویسنده، نسبت به برخی دیگر از تألیفاتش، متفاوت است. به عنوان نمونه، اعتبار کتاب «مَن لایحضره الفقیه» شیخ صدوق، به دلیل آن‌که فتوایش محسوب می‌شود (۳)، از اعتبار کتاب «علل الشرائع» که در آن، روایات مرتبط با مسأله استدلال یا نظیر آن را آورده و با استفاده از قواعد نقد حدیث، آن را نقادی نموده، متفاوت است.

پژوهش‌های سندی- محتوایی در حوزه روایات پزشکی، در حوزه و دانشگاه با تساهل آغاز شده و هنوز مرحله نوجوانی خویش را سپری می‌کند؛ به‌طوری که فقدان مطالعات موشکافانه و کاربردی در این حوزه مشهود است. پژوهش در خصوص روایات پزشکی در تألیفات حدیثی مرحوم شیخ صدوق، به‌عنوان یکی از درخشان‌ترین چهره‌های علمی امامیه و پرکارترین محدّث شیعی، از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. ارزیابی اعتبار سندی- رجالی روایات پزشکی عیون و دستیابی به درصد اعتبار آن‌ها یکی از حلقات مفقوده در این حوزه و پرسش اساسی مقاله حاضر محسوب می‌شود که پیرو پژوهش نگارندگان تاکنون ضمن کتاب، پایان‌نامه و مقاله‌ای انجام نشده است.

مواد و روش‌ها

در این پژوهش با روش نقلی، توصیفی، تحلیلی و آماری و با استفاده از نرم‌افزار «درایه النور» با عنوان: «فرهنگ اسناد شیخ صدوق» متعلق به مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی که مشتمل بر ۱۰ منبع حدیثی شیخ صدوق و از جمله عیون اخبار الرضا (ع) است و حاوی اسناد همه روایات، ارزیابی همه اسناد، شناسایی وضعیت همه راویان احادیث می‌باشد به گردآوری اطلاعات در خصوص کشف مجموعه احادیث پزشکی و دست‌یابی به تعداد احادیث «مستند معتبر» و «مستند صحیح» و «مستند ضعیف» و درصد آن‌ها و استخراج کل راویان احادیث پزشکی عیون و بررسی وضعیت راویان موثق، ضعیف، مجهول‌الحال و توصیف‌نشده آنان و درصد آن‌ها پرداخته شده است.

یافته‌ها

۱- اعتبارسنجی اجمالی کتاب «عیون اخبار الرضا (ع)»

کتاب عیون اخبار الرضا (ع) احتمالاً پس از وفات رکن‌الدوله بویهی (۳۶۶-۳۲۰ ق) یعنی پس از سال ۳۶۶ نگاشته شده است (۴). افزون بر ویژگی‌های حدیث نگاری شیخ صدوق مانند تلاش در دستیابی به نسخه اصلی نقل معصوم (ع)، عدم پذیرش احادیث ضعیف السند، پرهیز از راویان مجروح و مجهول و انقطاع یا ارسال سند و ... (۵). این کتاب را می‌توان از آثار جامع و منحصر به فردی دانست که تا آن زمان، بلکه تا قرن‌ها بعد درباره زندگانی یک امام معصوم (ع) از سوی محدثی بزرگ نوشته شده است؛ هرچند قبل از این، تک‌نگاری‌هایی مانند «وفات الرضا» از عبدالسلام بن صالح، معروف به اباصلت هروی (۲۳۶ ق) و کتاب «علی بن موسی الرضا (ع)» از عبدالعزیز بن یحیی جلودی (۳۳۲ ق)، در مورد حضرت رضا (ع) نگارش شده است.

کتاب عیون اخبار الرضا شامل دو مجلد مشتمل بر ۶۹ باب است که ۳۰ باب آن در جلد اول و ۳۹ باب دیگر در جلد دوم تجمیع شده است. شیخ صدوق در نگارش این کتاب از سی و سه منبع حدیثی بهره برده است.

متن اصلی کتاب «عیون اخبار الرضا (ع)» به زبان عربی نوشته شده است؛ لیکن مرحوم آیت‌الله آقا نجفی اصفهانی، محمد صالح محمدباقر قزوینی، سید جلیل میرزا ذبیح الله بن میرزا هدایه الله، مولا علی بن طیفور بسطامی، سید علی بن محمد بن اسدالله امامی، و ... ترجمه بر آن نوشته‌اند.

شرح‌های زیادی بر این کتاب نوشته شده که از آن میان می‌توان از شروح: آقا نجفی اصفهانی، علی اصغر بن سعید حسین حکیم بن سید علی شوشتری، محمد علی حزین بن شیخ ابوطالب زاهدی گیلانی، سید نعمت الله جزایری و مولا هادی بنایی نام برد.

۶۹ باب این کتاب حاوی مطالب مختلفی همچون روایات امام (ع) در خصوص مفاهیم دینی، زندگی امام رضا (ع)، علت نامیده شدن ایشان به رضا، چگونگی نصّ ایشان بر امامت، وضعیت سیاسی امام کاظم (ع)، جریان واقفیه و مناظره‌های امام (ع) با فرقه‌های مختلف و ... می‌باشد. هرچند تجمیع روش‌مند و تقسیم‌بندی منطقی‌تر کتاب از سوی مرحوم شیخ صدوق نیز امکان‌پذیر بوده است.

از ویژگی‌های این کتاب، ذکر سلسله سند در تمامی موارد، بیان ویژگی‌های سندی، تشریح مشخصات زمانی و مکانی (= یعنی در موارد فراوان شیخ صدوق سال و مکان شنیدن حدیث را آورده است) و ... می‌باشد (۶).

بیان برخی فضایل کتاب «عیون اخبار الرضا (ع)» از سوی بزرگان شیعه، نشان از منزلت علمی و تربیتی این تألیف ارزشمند دارد. از جمله میرداماد در این زمینه می‌نویسد: «کتاب عیون اخبار الرضا جلا دهنده است که زنگار غم را از قلب انسان می‌زداید» (۷). و پروفسور احمد مهدوی دامغانی در این‌باره می‌نگارد: «کتاب عیون اخبار الرضا معتبرترین، مستندترین و جامع‌ترین کتاب درباره ولی نعمت ایرانیان، حضرت امام رضا (ع) است» (۸). هم‌چنین محقق عبدالحسین طالعی می‌نویسد: «کتاب عیون اخبار الرضا باید در ردیف نهج‌البلاغه و صحیفه سجادیه قرار گیرد» (۹).

۲- اعتبارسنجی سندی روایات پزشکی «عیون اخبار الرضا (ع)»

با پژوهش در خصوص همه احادیث موجود در دو مجلّد «عیون اخبار الرضا(ع)»، اولا تعداد ۵۳ حدیث استخراج شد که پنج حدیث از باب ۲۸ جلد اول، و جلد دوم نیز مشتمل بر ۴۶ حدیث از باب ۳۱، و دو حدیث دیگر از باب ۳۳ می‌باشد؛ ثانیا همه احادیث پزشکی، بر اساس جدول پیوست، از ویژگی «اتصال سند» برخوردارند؛ ثالثا از حیث «ارزیابی سندی» به سه شکل: «مسند و معتبر»، «مسند و صحیح» و «مسند و ضعیف» تقسیم می‌شوند.

لازم به یادآوری است که «حدیث مسند»، بنا بر آنچه در کتب «مصطلح الحدیث» مطرح شده است، «حدیثی است که در سند آن، نام تمام سلسله راویان سند، بدون ابهام ذکر شده و سند به معصوم (ع) منتهی گردد، و «حدیث معتبر»، خبری است که اعتبار آن به جهتی، مانند تکرار اسناد، به طور اجمال اثبات شده باشد، و «حدیث صحیح»، حدیثی است که در سند آن، تمام سلسله راویان، امامی،

[Downloaded from iahj.ir on 2026-09-05]

عادل و ضابط بوده و سند به معصوم (ع) منتهی گردد، و «حدیث ضعیف»، حدیثی است که در سند آن، اعتبار راویان از جهت اوصاف، ثابت نشده باشد (۱۰).

۲-۱- روایات پزشکی «مسند و معتبر» عیون اخبار الرضا (ع):

از مجموع ۵۳ روایات طبی کتاب عیون اخبار الرضا (ع)، ۳۹ حدیث یعنی ۷۳/۵۸ درصد، حدیث «مسند و معتبر» می‌باشد که از میان این احادیث، «احادیث متشابه» هم دیده می‌شود. مراد از «احادیث متشابه» حدیثی است که همه الفاظ آن عینا نیامده یا از لحاظ مفهومی شبیه یکدیگر باشند؛ مانند روایتی در مورد گوشت که در یک حدیث آمده که پیامبر (ص) فرمودند که بهترین غذا، گوشت است، بعد از آن، برنج؛ اما در حدیث دیگری آمده که پیامبر (ص) فرمودند بهترین غذا گوشت است و بهترین آشامیدنی آب، و یا در یک حدیث آمده که پیامبر (ص) فرموده‌اند: «یا علی از نمک استفاده کن؛ زیرا شفای هفتاد بیماری است که کوچک‌ترین آن، جذام و پیسی و دیوانگی است»، و در حدیثی دیگر آمده است که پیامبر (ص) فرموده‌اند: «هر کسی ابتدای خوردن غذا، نمک بخورد، خداوند هفتاد بیماری را از او دور می‌کند که کمترین آن جذام است».

لیست ۳۹ حدیث «مسند و معتبر» کتاب عیون اخبار الرضا (ع) به تفکیک شماره حدیث، جلد و باب کتاب، به شرح جدول ذیل است:

جلد ۲ باب ۳۱				
شماره حدیث	اتصال سند	ارزیابی سند	راویان حدیث	راویان تکراری
۶۹	مسند	معتبر	۱۱	۱۱
۷۱	مسند	معتبر	۱۱	۱۱
۷۲	مسند	معتبر	۱۱	۱۱
۷۴	مسند	معتبر	۱۱	۱۱
۷۸	مسند	معتبر	۱۱	۱۱
۷۹	مسند	معتبر	۱۱	۱۱
۸۰	مسند	معتبر	۱۱	۱۱
۸۱	مسند	معتبر	۱۱	۱۱
۸۲	مسند	معتبر	۱۱	۱۱
۸۳	مسند	معتبر	۱۱	۱۱
۸۴	مسند	معتبر	۱۱	۱۱
۸۵	مسند	معتبر	۱۱	۱۱
۸۶	مسند	معتبر	۱۱	۱۱
۸۸	مسند	معتبر	۱۱	۱۱
۸۹	مسند	معتبر	۱۱	۱۱
۱۱۱	مسند	معتبر	۱۱	۱۱
۱۱۲	مسند	معتبر	۱۱	۱۱
۱۲۴	مسند	معتبر	۱۱	۱۱
۱۲۶	مسند	معتبر	۱۱	۱۱
۱۲۷	مسند	معتبر	۱۱	۱۱
۱۲۹	مسند	معتبر	۱۱	۱۱
۱۳۰	مسند	معتبر	۱۱	۱۱
۱۳۱	مسند	معتبر	۱۱	۱۱
۱۳۲	مسند	معتبر	۱۱	۱۱
۱۳۳	مسند	معتبر	۱۱	۱۱
۱۳۴	مسند	معتبر	۱۱	۱۱
۱۳۵	مسند	معتبر	۱۱	۱۱
۱۳۶	مسند	معتبر	۱۱	۱۱
۱۴۱	مسند	معتبر	۱۱	۱۱
۱۴۲	مسند	معتبر	۱۱	۱۱
۱۴۳	مسند	معتبر	۱۱	۱۱
۱۴۴	مسند	معتبر	۱۱	۱۱
۱۵۰	مسند	معتبر	۱۱	۱۱
۱۵۱	مسند	معتبر	۱۱	۱۱
۱۵۲	مسند	معتبر	۱۱	۱۱
۱۵۷	مسند	معتبر	۱۱	۱۱
۱۸۰	مسند	معتبر	۱۱	۱۱
۱۸۵	مسند	معتبر	۱۱	۱۱
۱۸۶	مسند	معتبر	۱۱	۱۱

[Downloaded from iahj.ir on 2026-09-05]

یادآوری: مراد از راویان حدیث، کل رجال موجود در سلسله سند حدیث است و مراد از راویان تکراری، آن است که چه تعداد از روات حدیث از رجال جدید و غیرتکراری است زیرا کل راویان احادیث پزشکی عیون ۴۹۴ نفر هستند ولی کل راویان غیرتکراری فقط ۵۴ نفر است که در نتیجه‌گیری شماره چهارم بیان شده است.

۲-۲- روایات طبی «مسند و صحیح» عیون اخبار الرضا (ع):

از ۵۳ روایت طبی کتاب عیون اخبار الرضا (ع)، ۶ حدیث یعنی ۱۱/۳۲ درصد، حدیث «مسند و صحیح» می‌باشد که لیست آن به تفکیک شماره حدیث، جلد و باب کتاب، به شرح جدول ذیل است:

شماره حدیث	اتصال سند	ارزیابی سند	راویان حدیث	راویان تکراری
جلد ۱ باب ۲۸				
۸	مسند	صحیح	۵	۱
۲۰	مسند	صحیح	۷	۳
۳۵	مسند	صحیح	۴	۱
جلد ۲ باب ۳۱				
۱۸	مسند	صحیح	۴	---
جلد ۲ باب ۳۳				
۱	مسند	صحیح	۱۵	۳
۲	مسند	صحیح	۴	۲

۲-۳- روایات طبی «مسند و ضعیف» عیون اخبار الرضا (ع):

از مجموعه احادیث طبی کتاب عیون اخبار الرضا (ع)، ۸ حدیث یعنی ۱۵/۰۹ درصد، حدیث «مسند و ضعیف» می‌باشد که به تفکیک شماره حدیث، جلد و باب کتاب، به شرح جدول ذیل است:

شماره حدیث	اتصال سند	ارزیابی سند	راویان حدیث	راویان تکراری
جلد ۱ باب ۲۸				
۷	مسند	ضعیف	۳	---
۱۷	مسند	ضعیف	۶	۱
جلد ۲ باب ۳۱				
۲۷۱	مسند	ضعیف	۲	---
۳۲۰	مسند	ضعیف	۳	۳
۳۳۴	مسند	ضعیف	۳	۳
۳۳۸	مسند	ضعیف	۳	۳
۳۳۹	مسند	ضعیف	۳	۳
۳۵۱	مسند	ضعیف	۳	۳

۳- اعتبارسنجی رجالی راویان احادیث پزشکی «عیون اخبار الرضا (ع)»

شیخ طوسی عدالت معتبر در راوی را عبارت از راستگویی او می‌داند؛ حتی اگر گناه علنی از وی سر زند (۱۱)، و «ضابط» به این معنا که به دور از غفلت باشد؛ یعنی اگر از حافظه به «نقل حدیث» می‌پردازد، او (واقعا) حافظ باشد و اگر از «روی نوشته»، حدیث خود را نقل می‌کند، در نگهداری آن کوشا باشد و نیز در صورتی که حدیث را با «نقل معنی» القا می‌کند، وی آگاه به معانی محال (نسبت به شأن معصوم (ع)) از روایات باشد (۱۲). البته منظور از ضابط بودن راوی آن نیست که وی در نقل حدیث خود هرگز خطا نکند که چنین چیزی محال است؛ بلکه مقصود آن است که خطای راوی کم باشد و او مغفّل نباشد (۱۳).

شرط «مذهب خاص راوی» از نظر درایه‌نگاران شیعه، از لوازم «حدیث صحیح» است (۱۴)؛ هرچند مذهب انحرافی، مانع قبول حدیث راوی نمی‌شود؛ بلکه در صورتی که انحراف مذهبی، با وثاقت راوی جمع شود، حدیث او به عنوان «حدیث موثق» مورد پذیرش قرار می‌گیرد (۱۵)؛ لذا در سلسله سند روایات شیعه، شماری از راویان سنی، زیدی، واقفی، فطحی مذهب و ... مشاهده می‌شود که به دلیل توثیق از سوی علمای رجال، حدیث ایشان پذیرفته می‌شود. به عنوان نمونه، نجاشی در مورد حمید بن زیاد کوفی می‌نویسد: «...کان ثقةً واقفاً» (۱۶).

– برخی از مهم‌ترین عوامل مخلّ به عدالت راوی عبارتند از: کفر، عدم بلوغ، جنون، بدعت‌گزاری، دروغ‌گویی، اتهام به دروغ، ظهور فسق، مبهم بودن راوی، جعلی بودن راوی، مجهول الحال بودن راوی و ....

– جرح و تعدیل راویان به دو گونه: «مجمل، مبهم و کلی» و «مبیّن، مفسّر و تفصیلی» از سوی حدیث‌نگاران مطرح شده است. نمونه اول با تعبیراتی مانند: ثقه، صدوق، کذّاب، متهم؛ و نمونه دوم که در آن، دلیل و علت جرح یا تعدیل، به طور واضح بیان شده است، مانند: «...و کان ثقةً فی نفسه؛ یروی عن الضعفاء، و اعتمد المراسیل» (۱۷).

– دیدگاه مشهور دانشمندان شیعه و سنی آن است که «تعدیل» به صورت مجمل و کلی، پذیرفتنی است؛ ولی «جرح» جز با تبیین و تفسیر، قابل قبول نخواهد بود (۱۸).

– امور مخلّ به ضبط راوی متعدّدند. از جمله می‌توان به فراوانی اشتباه راوی، فراوانی مخالفت راوی با محدّثان، حفظ نامطلوب، غفلت شدید، غل فاحش (به‌طوری که خطای راوی بر موارد صواب او فزونی یابند)، جهل راوی به دلالت‌های الفاظ (در صورت نقل به معنی در حدیث)، سهل‌انگاری در مقابله و تصحیح متون حدیثی، نقل روایات غریب (و شاذ) و تلقین‌پذیری راوی، اشاره نمود

[Downloaded from iahj.ir on 2026-09-05]

(۱۹). برخی از مهم‌ترین مصطلحات تعدیل راویان عبارتند از: ثقه، صدوق، محله الصدق، وجه، متقن، ثبت، عدل، مأمون، أوثق الناس، ثقه ثقه، ثقه حافظ، ثقه ثبت، لا أحد أثبت منه، لابأس إلا به، یحتج بحدیثه و .... اکثر علمای حدیث، راویان فوق را که یا جزو اصحاب اجماع‌اند، یا با صیغه افعل تفضیل تعبیر می‌شوند، یا با تأکید، مورد توثیق‌اند، یا توثیق معمولی، و یا علیرغم توثیق، به ضبط و اتقان آن‌ها تصریح نشده، روایت منقول از آنان را «صحیح» و قابل احتجاج دانسته‌اند (۲۰).

برخی از معروف‌ترین مصطلحات جرح راویان، بر اساس «مراتب جرح»، با صرف نظر از برخی اختلافات عبارتند از:

راویانی که توثیقی درباره آن‌ها نرسیده و بعکس مورد جرح خفیف واقع شده‌اند و به نوعی «مستور» یا «مجهول الحال» می‌باشند و از آنان با اوصافی مانند: «لیّن الحدیث»، «فیه المقال»، «یعرف و ینکر»، «لیس بذلک»، «لیس بحجه»، «فیه ضعف»، «غیره أوثق منه» و ... یاد می‌شود.

راویانی که به شکل مبهم و اشاره، مورد جرح قرار گرفته‌اند. از این راویان با تعابیری چون: «ضعیف»، «لایحتج به»، «حدیثه منکر»، «مضطرب الحدیث»، «له مناکیر»، «منکر الحدیث» و ... یاد می‌شود.

راویان دو گروه فوق، به عنوان شاهد روایات دیگر، قابل استناد و ثبت و نقل‌اند؛ لکن به تنهایی ارزشی جهت احتجاج ندارند (۲۱).

راویان «مجهول الهویه» که مورد تضعیف شدید قرار گرفته یا جز یک تن از آنان نقل نکرده و توثیق هم نشده‌اند. از این قسم راویان تعابیری چون: «ضعیف جدا»، «لایکتب حدیثه»، «لاتحل الروایه عنه»، «لیس بشیء»، «مجهول» و ... یاد می‌شود.

راویانی که متهم به دروغ‌گویی، جعل حدیث یا سبب دیگر، مورد جرح و قدح قرار گرفته‌اند که درباره آنان تعابیری مانند: «متهم بالکذب»، «متهم بالوضع»، «یسرق الحدیث»، «ساقط»، «متروک»، «لیس بثقه»، «مردود الحدیث»، «مطرح الحدیث»، «رد حدیثه» و... به کار می‌رود.

راویانی که به دروغ‌گویی توصیف شده‌اند و درباره آنان تعابیری مانند: «کذّاب»، «وضّاع»، «دجّال»، «یکذب»، «یضع الحدیث»، «متروک»، «متروک الحدیث»، «لایعتبر بحدیثه» و ... به کار رفته است.

راویانی که به مبالغه در دروغ‌گویی توصیف شده‌اند: "«فلان أکذب الناس»، «الیه منتهی الکذب»، «هو رکن الکذب»، «یکذّب دجّال» و ... (۲۲).

راویان چهار گروه فوق به کلی فاقد اعتبار بوده و ارزشی جهت و احتجاج ندارند (۲۳).

راویانی که تعابیر خاصی در مورد توثیق یا جرح آنان نرسیده و با تعابیری مانند: «فلان شیخ»، «رُوی عنه الناس»، «حَسَن الحدیث»، «صَدوق یهم»، «تغیّر آخر عمره» و ... ذکر شده‌اند که به عقیده درایه‌نگاران، به نوعی متهم به بدعت‌گذاری‌اند و روایات‌شان پس از تأمّل و بررسی قابل پذیرش است (۲۴).

راویانی که در نقل احادیث پزشکی کتاب عیون نقش دارند، طبق تحقیقات به عمل آمده در سلسله سند این روایات، ۴۹۴ نفر هستند که ضمن حذف راویان مشترک، به گروه‌های سه‌گانه راویان «موثق»، «ضعیف» و «مجهول الحال» تقسیم می‌شوند که به آن‌ها پرداخته می‌شود.

۳-۱- راویان موثق:

کل راویان موثق موجود در سلسله روایات طبی در کتاب عیون اخبار الرضا (ع)، ۳۵۴ نفر یعنی ۷۱/۶۵ درصد از افرادند که با حذف راویان تکراری ۴۰ نفر خواهند بود. این راویان از نظر رجال‌شناسان توثیق شده و شخصیت آنان با توصیفاتی هم‌چون: «امامی ثقه جلیل» و «امامی ثقه علی التحقیق» و «امامی ثقه الجلیل من اصحاب الاجماع لایروی و لایرسل إلا عن ثقه» و مانند این‌ها مورد تایید می‌باشد.

اسامی این ۴۰ راوی موثق به همراه توصیفات‌شان به شرح ذیل است:

۱- احمد بن محمد بن خالد (امامی ثقه الجلیل) ۳ بار ذکر شد.

۲- ابوجعفر محمد بن موسی البرقی (امامی ثقه علی التحقیق).

۳- محمد بن ابی عبدالله الکوفی (امامی ثقه الجلیل فی النجاشی انّه کان یقول بالجبر و التشبیه) ۲ بار ذکر شد.

۴- علی بن عبدالله الوراق (امامی ثقه علی التحقیق).

۵- علی بن احمد بن محمد بن عمران الدقاق (امامی ثقه علی التحقیق).

۶- محمد بن سنان (امامی مختلف فیه رمی بالارتفاع ثقه) ۲ بار ذکر شد.

۷- محمد بن ابی قاسم (امامی ثقه الجلیل).

۸- محمد بن علی ماجیلویه (امامی ثقه الجلیل علی التحقیق).

۹- علی بن الحسین السعد آبادی (امامی ثقه الجلیل).

۱۰- محمد بن موسی بن المتوکل (امامی ثقه الجلیل)

۱۱- محمد بن عمر بن محمد بن مسلم بن البراء الجعابی (امامی ثقه الجلیل).

۱۲- ابراهیم بن عبد الحمید الاسدی (امامی علی التحقیق واقفی فی ظم ثقه).

۱۳- درست بن ابی منصور (واقفی ثقه علی التحقیق و ظاهر احد المشایخ).

۱۴- سعد بن عبدالله قمی (امامی ثقه الجلیل).

۱۵- علی بن الحسین بن بابویه (امامی ثقه الجلیل).

۱۶- داود بن سلیمان الغراء (موثق).

۱۷- علی بن محمد بن مهرویه القزوینی (لم یتضح حاله و الظاهر عدم الحاجه الی اثبات وثاقه).

۱۸- احمد بن عبدالله الهروی الشیبانی (لم یتضح حاله و الظاهر عدم الحاجه الی اثبات وثاقه).

۱۹- جعفر بن محمد بن زیاد الفقیه الجوری (لم یتضح حاله و الظاهر عدم الحاجه الی اثبات وثاقه).

۲۰- ابو اسحاق ابراهیم بن هارون بن محمد الخوری (لم یتضح حاله و الظاهر عدم الحاجه الی اثبات وثاقه).

۲۱- ابومنصور احمد بن ابراهیم بن بکر الخوری (لم یتضح حاله و الظاهر عدم الحاجه الی اثبات وثاقه).

۲۲- ابوالقاسم عبدالله بن احمد بن عامر بن سلیمان الطایی (امامی لم یتضح حاله و الظاهر عدم الحاجه الی اثبات وثاقه).

۲۳- احمد بن محمد بن عیسی الاشعری (امامی ثقه الجلیل).

۲۴- عبد العزیز بن مهتدی (امامی ثقه).

۲۵- حسین بن احمد بن ادریس (امامی ثقه علی التحقیق).

۲۶- احمد بن ادریس قمی (امامی ثقه الجلیل).

۲۷- محمد بن احمد بن یحیی بن عمران الاشعری (امامی ثقه الجلیل) ۲ بار ذکر شد.

۲۸- ابراهیم بن هاشم قمی (امامی ثقه الجلیل علی التحقیق).

۲۹- صفوان بن یحیی البجلی (امامی ثقه الجلیل من اصحاب الاجماع لایروی و لایرسل الا عن ثقه).

[Downloaded from iahj.ir on 2026-09-05]

۳۰- محمد بن یحیی العطار (امامی ثقه الجلیل).
۳۱- محمد بن خالد برقی (امامی ثقه و ان قال النجاشی انه ضعیف فی الحدیث).
۳۲- بکر بن صالح الرازی (امامی ثقه علی التحقیق ربما ضعف).
۳۳- سلیمان بن جعفر بن ابراهیم الجعفری (امامی ثقه).
۳۴- سهل بن زیاد الادمی (امامی مختلف فیه ثقه علی التحقیق).
۳۵- عبدالعظیم بن عبدالله الحسین (امامی ثقه جلیل عظیم المنزله).
۳۶- محمد بن احمد بن السنایی (امامی ثقه علی التحقیق و قیل انه مضطرب الحدیث).
۳۷- محمد بن اسماعیل (امامی ثقه و قیل انه ضعیف).
۳۸- محمد بن عیسی بن عبید (امامی ثقه الجلیل و تضعیف ابن ولید و تابعیه له وهم).
۳۹- قاسم بن یحیی بن الحسن بن راشد (امامی ضعیف عند ابن الغضائری، ثقه علی التحقیق).
۴۰- الحسن بن راشد مولا بنی العباس (امامی ثقه علی التحقیق).

۳-۲- راویان ضعیف:

راویان ضعیف، کسانی هستند که با الفاظی نظیر «امامی لم یثبت وثاقته» و «ضعیف جدا رمی بالغلو» و «امامی مضطرب الحدیث» و مانند آن تضعیف شده‌اند. کل راویان ضعیف موجود در سلسله روات احادیث طبی عیون اخبار الرضا (ع)، سیزده نفر یعنی ۲/۶۳ درصد از راویان‌اند که با حذف روات تکراری، پنج نفر خواهند بود. اسامی این راویان ضعیف به همراه توصیفات‌شان به شرح ذیل است:

۱- علی بن محمد بن عنبسه (امامی مضطرب الحدیث) ۳ بار ذکر شد.
۲- دارم بن قبیصه بن نهشل بن مجمع النهشی الصغانی (امامی ضعیف لم یثبت وثاقته و قد ضعف) ۲ بار ذکر شد.
۳- محمد بن علی کوفی (ضعیف جدا رمی بالغلو).
۴- قاسم بن الربیع الصحاف (امامی لم یثبت وثاقته).
۵- علی بن عباس (ضعیف جدا رمی بالغلو).

۳-۳- راویان مجهول الحال و توصیف نشده:

۹ نفر از رجال حدیثی روایات طبی این کتاب، هرچند که نام‌شان در کتب رجالی و حدیثی آمده است، ولی مجهول الحال‌اند و توصیفی که ضعف یا وثاقت آنان را اثبات کند یا مدحی برای ایشان محسوب شود، نیامده است. ضمنا کل روایان مجهول الحال موجود در سلسله راویان کتاب عیون اخبار الرضا (ع)، با عنایت به تکرار در سلسله احادیث، ۱۲۷ نفر؛ یعنی ۲۵/۷۰ درصد از راویان‌اند. اسامی ۹ راوی مجهول الحال روایات طبی عیون اخبار الرضا (ع) به شرح ذیل است:

۱- ابوالحسن محمد بن علی بن شاه (با تکرار ۳۹ بار در سلسله روات احادیث طبی).
۲- ابوبکر محمد بن عبدالله نیشابوری (با تکرار ۳۹ بار در سلسله روات احادیث طبی).
۳- ابوعبدالله الحسن بن محمد الاشنانی.
۴- ابومحمد الحسن بن عبدالله بن محمد بن العباس الرازی التمیمی (با یک بار تکرار در سلسله روات احادیث طبی).
۵- ابوبکر محمد بن احمد بن حسین بن یوسف بن زریق البغدادی (با پنج بار تکرار در سلسله روات احادیث طبی).
۶- علی بن احمد بن عبدالله البرقی (با یک بار تکرار در سلسله روات احادیث طبی).
۷- علی بن عیسی المجاور فی مسجد الکوفه (با یک بار تکرار در سلسله روات احادیث طبی).
۸- علی بن موسی بن جعفر بن ابی جعفر الکمیدانی (با یک بار تکرار در سلسله روات احادیث طبی).
۹- یعقوب بن جعفر بن ابراهیم بن محمد الجعفری (با یک بار تکرار در سلسله روات احادیث طبی).

نتیجه‌گیری

۱- کتاب «عیون اخبار الرضا (ع)» از تألیفات گران‌سنگ مرحوم شیخ صدوق است که در تألیف آن از ۳۳ منبع مشهور بهره‌گیری شده و از اعتبار سندی-رجالی نسبی و قابل توجه برخوردار است.

۲- از مجموع ۵۳ روایت طبی کتاب عیون، تعداد ۳۹ حدیث یعنی ۷۳/۵۸ درصد، حدیث «مسند و معتبر» و در جلد دوم باب ۳۱؛ هم‌چنین شش حدیث یعنی ۱۱/۳۲ درصد، حدیث «مسند و صحیح» به تفکیک سه حدیث در جلد اول، باب ۲۸، به شماره‌های ۸، ۲۰ و ۳۵؛ و یک حدیث در جلد دوم باب ۳۱، به شماره ۱۸؛ و دو حدیث در جلد دوم، باب ۳۲، به شماره یک و دو موجود است؛ و نیز ۸ حدیث یعنی ۱۵/۰۹ درصد، حدیث «مسند و ضعیف» به تفکیک: دو حدیث در جلد اول باب ۲۸، به شماره حدیث ۷ و ۱۷؛ و ۶ حدیث در جلد دوم باب ۳۱ به شماره‌های ۲۷۱، ۳۲۰، ۳۳۴، ۳۳۸، ۳۳۹ و ۳۵۱ یافت شده است.

۳- کل راویان موجود در سلسله روات احادیث طبی عیون اخبار الرضا (ع) ۴۹۴ نفر هستند؛ که از این میان، کل راویان موثق ۳۵۴ نفر یعنی ۷۱/۶۵ درصد از افرادند که با حذف راویان تکراری، ۴۰ نفر خواهند بود؛ هم‌چنین در سلسله راویان احادیث طبی کتاب فوق، از ۱۳ راوی ضعیف استفاده شده که ۲/۶۳ درصد از راویان‌اند و با حذف روات تکراری، پنج نفر از روات ضعیف‌اند؛ و در ادامه کل راویان مجهول الحال و توصیف نشده در سلسله راویان روایات پزشکی عیون ۱۲۷ راوی یعنی ۲۵/۷۰ درصد از راویان‌اند که با حذف راویان تکراری، ۹ راوی خواهند بود. مجموع راویان ضعیف، مجهول الحال و توصیف‌نشده، ۱۴۰ راوی یعنی ۲۸/۳۳ درصد از روات این حوزه‌اند.

۴- در نهایت «روایات پزشکی» کتاب «عیون اخبار الرضا (ع)»، به دلیل اتصال سند در همه روایات و برخورداری از ۷۳/۵۸ درصد از روایات «مسند و معتبر»؛ و ۷۱/۶۵ درصد از رجال موثق در سلسله روایات، از قوت سندی- رجالی بیش از دو سوم روایات و راویان برخوردارند. هرچند وجود ۲۶/۴۲ درصد از روایات «صحیح» و «ضعیف» و ۲۸/۳۳ درصد از رجال ضعیف، مجهول الحال و توصیف‌نشده در سلسله راویان دلیلی بر ضعف سندی و رجالی کمتر از یک سوم روایات و راویان حوزه پزشکی عیون محسوب می‌شود. مضافا بر این‌که ضعف سندی- رجالی هرگز علت تامّه ضعف صدوری و مفادّ حدیث محسوب نمی‌شود و دلیل نهایی بر جعل و ساختگی بودن حدیث و ردّ آن نمی‌باشد.

[Downloaded from iahj.ir on 2026-09-05]

References

1. Sobhani j. generalities in the science of rejal. Qom: management of the seminary of Qom; 1988. [In Persian]
2. Modir shanechi K, derayeh al-hadith. Qom: Islamic Republication office; 1996. [In Persian]
3. Ibn Baboyeh, mohammad ibn ali. Man la yahzur al-faghih. Tehran: dar al-kotob al- islamiya institute; 1975.
4. Ibn babooyeh MA. Oyoun Akhbar al-reza (peace be upon him). Tehran: jahan publishing; 1999.
5. Najashi AA. najashi rijal book. Qom: Teachers Association; 1984.
6. Alipour M. Article on the visual effects of oyoun Akhbar al-reza. Farhang Razavi Magazine. 2014; 2(7): 81-106.
7. Aghabzorg Tehrani M M. Al-Dari'a, al tasnif al- Shia. Beirut: Dar Al-Azwa; 1983. [In Persian]
8. Aghabzorg Tehrani M M. Al-Dari'a. Beirut: Dar Al-Azwa; 1984. V15, p.376.
9. Aghabzorg Tehrani M M. Al-Dari'a. Beirut: Dar Al-Azwa; 1984. V15, p.379.
10. Dirayat al-noor. Part 3, p.122.
11. Toosi Muhammad ibn Hassan. Tuoosi rejal book. Qom: Teachers Association Publications; 1994.
12. Ibn Salah Uthman bin Abdul Rahman. Introduction of Ibn Salah. Islamic Library of Beirut; 1996.
13. Azami Mohammad Zia-ur-Rahman. dirasat fi jarh va tadil. India: jameat al-Salafia; 1983
14. Mamqani A. Moghbas Al-Hedayeh. Tehran: samt Publications; 2005.
15. Mamqani A. Moghbas Al-Hedayeh. Tehran: samt Publications; 2005. p.27
16. Mamqani A. Moghbas Al-Hedayeh. Tehran: samt Publications; 2005. p.339
17. Ibn Salah Uthman bin Abdul Rahman. moghaddameh Ibn Salah. Beirut: Dar al-Kitab al-Alamiya; 1995.
18. Ibn Abdul Latif, Abdul Aziz, Muhammad Ibn Ibrahim. Terms of jarh o tadil. Islamic University of Medina 1992.
19. Maaref M. knowledge of Hadith. Tehran: Naba Cultural Institute; 2008. [In Persian]
20. Al- qatan manna Ibn Khalil. Discussions in the Sciences of hadith. Without place: without date; p.64.
21. Ajaj Khatib M. al-sunnah ghabl al-tadvin. Beirut: Dar al-Fikr; 1981.
22. Ibn Salah Uthman Ibn Abd al-Rahman. Introduction to Ibn Salah. Beirut: Islamic Library; 1996. p.245.
23. Ajaj Khatib. Usul al-Hadith; Science and Terminology. Beirut: Dar al-Fikr; 1997.
24. Maaref M. Knowledge of Hadith. Tehran: Naba Cultural Institute: 2008. [In Persian]

[Downloaded from iahj.ir on 2026-09-05]

Islam and Health Journal
Babol University of Medical Sciences

Babol Univ Med Sci

Original Article

Islam and Health Journal/ 2021; 5(2): 106-113

Validation of Sanadi-Rejali Medical Hadiths of Uyun Akhbar Al-Ridha (A.S.)

Received: 2 Nov. 2020 Accepted: 17 Apr. 2021

Esfahani SA (PhD) [1*]
Falahian P (MA student) [1]
Mohammadi F (MA student) [1]

1. Amol Faculty of Quranic Sciences, University of Holy Quran Sciences and Education, Amol, Iran.

[*]Corresponding Author:
Seyyed Abdollah Esfahani
Amol Faculty of Quranic Sciences, University of Holy Quran Sciences and Education, Amol, Iran.

Email: esfahaniquran@gmail.com

Abstract

Introduction: Uyun Akhbar Al-Ridha as a precious heritage has been revered by Muslims and scholars. In addition, the scientific and Rejali validation, positive features of hadith writing and use of thirty-three well-known hadith sources have marked this work. The aim of this study was to evaluate the Sanadi-Rejali validity of medical hadiths in Uyun book as one of the methods of understanding and criticizing these hadiths.

Methods: The main question of this descriptive, analytical and narrative study was to evaluate the Sanadi-Rejali validity of medical hadiths in Uyun book and to reach their validity percentage as one of the methods of understanding and criticizing these hadiths. In the current study, the data related to the validation of Sanadi-Rejali medical hadiths of Uyun Akhbar Al-Ridha were collected using Dirayat al-Noor software through narrative, descriptive, analytical and statistical methods.

Findings: The innovative achievement of the ongoing study was the discovery of 53 medical hadiths in Chapter 28 of the first volume and Chapters 31 and 33 of the second volume including 39 (73.58%) musnad and valid hadiths, 6 (11.32%) musnad and correct ones and 8 (15.09%) musnad and weak hadiths. Moreover, the present study found 354 (71.65%) reliable narrators, 13 (2.63%) less reliable narrators and 127 (25.70%) unknown narrators of the medical hadiths in this book.

Conclusion: The medical narrations of Uyun book have the Sanadi-Rejali validity with more than two-thirds of the narrations and narrators. The Sanadi-Rejali invalidity with less than one-third of the narrations and narrators of Uyun's medical hadiths is inevitable although it is not the complete cause of the weakness in issuing hadiths and their contents.

Keywords: **Validation, Sanadi and Rejali, Medical hadiths of Uyun Akhbar Al-Ridha**

[Downloaded from iahj.ir on 2026-09-05]